

ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕСУ І ВЛАДИ В УКРАЇНІ: СУПЕРЕЧНОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

INTERACTION BETWEEN BUSINESS AND GOVERNMENT IN UKRAINE: CONTROVERSY AND PROSPECTS

Назарчук О.М.,

*кандидат історичних наук,
доцент кафедра політології*

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті проаналізовано особливості пострадянської (поставторитарної) співпраці державного і приватного секторів суспільства, вектори її еволюції, суперечності, а також перспективи автономної та консолідованої взаємодії владного та бізнесового базисів української спільноти в умовах повоєнної відбудови та євроінтеграції.

Завдяки вивченню еволюції форм і методів взаємодії влади і бізнесу у пострадянський період виокремлено такі негативні тенденції як переважаючі неформальні інститутів над формальними процедурами, тіньовий вплив економічної еліти на політику, зосередженість на боротьбі за владу. Водночас, відзначено наявність конкуренції між різними бізнесовими групами, що перешкоджає монополізації влади.

Досліджуючи особливості такої системи взаємовідносин встановлено відсутність абсолютної першості та наявність конкуренції між бізнесовими групами за вплив на владу і для контролю влади. Відзначено як негативні аспекти цього процесу, так і деякі позитивні елементи, що разом взяті базуються на непатримоніальній системі існування, демонструючи навіть певний плюралізм.

Аналіз форм перебігу і сутностей процесів революційних подій 2004 і 2014 років засвідчив все ж перспективність адаптацій бізнесу до влади і їх взаємне використання. Важливим аспектом у цьому є наявність недостатньої репрезентативності малого і середнього підприємництва у владних ешелонах.

Визначено особливості взаємодії влади та бізнесу в умовах війни. Зокрема це стосується посиленню ролі громадського сектору для збільшення ефективності бізнесу шляхом залучення іноземних інвестицій, створення різноманітних програм, лобювання перед владними інституціями.

Доведено, що структура приватного сектора зазнала значних трансформацій і не лише є викликом, але й відкриває нові можливості у дисперсії влади, виникненні нових центрів впливу, зміцненні громадського сектору, а відтак – посилення політичного плюралізму.

У підсумку сформульовано рекомендації щодо подальшого розмежування функцій та завдань владного та економічного секторів, а також розвиток формально визначених інституціональних форм їхньої співпраці. До пріоритетних напрямів ефективної міжсекторальної взаємодії віднесено встановлення і формалізацію каналів взаємодії, критеріїв добору та ротатії еліт, розширення представництва інтересів малого та середнього бізнесу, поглиблення партнерства з громадським сектором, формування соціальної відповідальності та консолідованих цінностей еліт.

Ключові слова: міжсекторальна взаємодія, державно-приватне партнерство, приватний сектор, соціальне партнерство, неопатримоніалізм.

The article analyzes the peculiarities of post-Soviet (post-authoritarian) cooperation between the public and private sectors of society, the vectors of its evolution, contradictions, as well as the prospects of autonomous and consolidated interaction of the power and business basis of the Ukrainian community in the conditions of post-war reconstruction and European integration.

Thanks to the study of the evolution of the forms and methods of interaction between government and business in the post-Soviet period, such negative trends as the predominance of informal institutions over formal procedures, the shadow influence of the economic elite on the political, and the focus on the struggle for power have been identified. At the same time, the presence of competition between various business groups was noted, which prevents the monopolization of power.

Investigating the features of such a system of relationships, it was established that there is no absolute primacy and the presence of competition between business groups for influence on the authorities and for the control of the authorities. Both the negative aspects of this process and some positive elements that are based on a non-patrimonial system of existence, demonstrating even a certain pluralism, are noted.

The analysis of the forms of the course and essence of the processes of the revolutionary events of 2004 and 2014 proved the perspective of business adaptations to the authorities and their mutual use. An important aspect in this is the presence of insufficient representativeness of small and medium-sized enterprises in the echelons of power.

The specifics of the interaction between the government and business in the conditions of war are determined. In particular, this refers to strengthening the role of the public sector to increase business efficiency by attracting foreign investments, creating various programs, and lobbying government institutions.

It is proven that the structure of the private sector has undergone significant transformations, which is not only a challenge, but also opens up new opportunities in the dispersion of power, the emergence of new centers of influence, the strengthening of the public sector, and thus – the strengthening of political pluralism.

As a result, recommendations were formulated regarding the further demarcation of functions and tasks of the power and economic sectors, as well as the development of formally defined institutional forms of their cooperation. The priority areas of effective cross-sectoral interaction include normalization and formalization of channels of interaction, criteria for selection and rotation of elites, expansion of representation of the interests of small and medium-sized businesses, deepening of partnership with the public sector, formation of social responsibility and consolidated values of elites.

Key words: intersectoral interaction, public-private partnership, private sector, social partnership, neopatrimonialism.

Постановка проблеми. Одним з фундаментальних викликів для рівноправного та ефективного соціального партнерства в Україні є недостатня автономність секторів суспільства, що є наслідком тривалого домінування та тотального контролю держави за всіма сферами. Ця особливість притаманна всім пострадянським країнам, де громадські лідери та бізнес-еліта, попри володіння значними ресурсами, не здатні репрезентувати повноцінно свої функції опонування владному класу та контролю за ним. За оцінкою багатьох дослідників міжсекторальна взаємодія і досі характеризується патронажно-клієнтелістськими відносинами та утверджується кланово-олігархічною системою.

Еволюція такої системи відносин засвідчує динамічні зміни та певний поступ, що доводить відсутність авторитарного домінування та конкуренцію між олігархічними групами за вплив на владу. Ймовірно, такі відносини й надалі розвиватимуться і набуватимуть цивілізованіших форм.

Безумовно, гібридна війна РФ проти України та повномасштабне вторгнення 2022 року істотно змінюють політичний ландшафт, зокрема характер міжсекторальної співпраці. Нині всі суспільні сектори демонструють високий рівень консолідованості. Проте, для її збереження після завершення військових дій на території нашої держави відносини держава-бізнес-суспільство мають набути належної інституціоналізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблематика співпраці влади і бізнесу доволі ґрунтовно розроблена у науковій літературі в межах різних наукових галузей, що розкривають економічні [1], управлінські, нормативно-правові засади [2] міжсекторальної взаємодії.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Однак, політологічний підхід вимагає широкого розуміння цього концепту не лише в контексті державно-приватного, але й соціального партнерства, відповідального бізнесу. Також здебільшого автори звертаються до негативних аспектів цієї взаємодії як процесу зрощення політичної та економічної еліти, використання влади для досягнення корпоративних або особистих інтересів (Л. Дорош та О. Івасечко [3], О. Фісун [4]). Натомість перспективи їх перетворення на єдину рушійну силу прогресивних зрушень в умовах глобальної кризи та повоєнного відновлення залишається актуальною.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Тому метою статті є пошук механізмів

для досягнення функціональної автономності та інституційного розмежування сфер влади і бізнесу для оптимізації їх взаємодії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для досягнення цієї мети доцільною видається методологія, заснована на комплексі загальнонаукових та спеціальних методів, а саме: історико-типологічне порівняння для визначення тенденцій розвитку взаємодії влади та бізнесу на попередніх етапах, структурно-функціональний та неінституційний для розмежування ролі кожного з суспільних секторів та з'ясування бажаних правил їхньої взаємодії, прогностичний – для моделювання подальшої її еволюції.

Звертаючись до витоків взаємодії влади та бізнесу, варто відзначити об'єктивне формування неопатримоніальної мережі як реакції на пошук механізмів адаптації до важкого стану економічної системи. Оскільки владні інститути були сформовані ще в радянський період, вони стали об'єктом конкуренції регіональних неформальних фінансово-промислових груп. Останні варто розглядати як унікальний і специфічний різновид української бізнесової еліти. Вони боролись за контроль над урядом, парламентом і державними монополіями [5], завдяки яким мали можливість впливати на розподільчі механізми (санкції, привілеї, виділення земельних ділянок, дозволів тощо) [4].

Тобто, неопатримоніальний тип міжсекторальної взаємодії виник спонтанно як реакція на виклики зовнішнього середовища з метою компенсувати відсутність формальних методів репрезентації інтересів бізнесу у владних процесах. Їх успішному утвердженню сприяли застарілі методи організації виробництва у промисловості та сільському господарстві, маніпулювання ринком землі, бюрократичне свавілля, заангажованість ЗМІ, нечисельність середнього класу (зокрема малого та середнього бізнесу), слабкість громадських інститутів [6].

При цьому політичні еліти очікували від бізнесу взаємних послуг у вигляді підтримки у виборчих процесах та реалізації державних рішень, а владні інституції не мали явного домінування у цій співпраці. За свого президенства Л. Кучма прагнув встановити контроль над олігархічними групами, залучивши їх до управління через так звану «партію влади» – центристські пропрезидентські політичні сили, що створювались і підтримувались впливовими ФПГ [7, с. 88]. В кінці 90-х рр. ХХ ст. остаточно сформувались олігархічні клани Г. Суркіса та В. Медведчука, Р. Ахметова (System Capital

Menagement), В. Пінчука (Interpipe). Завдяки відносно стабільній політичній ситуації та ефективній для себе економічній діяльності вони мали змогу впливати на політичну владу.

Проте, у процесі еволюції соціально-економічної ситуації загострилась конкуренція між провладними та опозиційними бізнесовими колами, апогеєм якої стала «Помаранчева революція» 2004 року. Її підсумком була перемога опозиційних сил, що засвідчило наявність плюралізму економічних еліт, розширення представництва бізнесового сектору за рахунок менш впливових гравців, що долучались до лідерів, тим самим структуруючи і партійну систему.

За президенства В. Януковича бізнесові еліти зокрема прагнули до домінування. Президент, не маючи власного авторитету, спирався на парламентську більшість, сформовану з представників ФПГ та їх близьких родичів [8, с. 82]. Відбувся так званий процес «фамілізації» [9, с. 16], фаворитизму (непотизму) та кронізму [10]. У підсумку цих процесів 10% депутатів Верховної Ради України 7 скликання мали близьких родичів у центральних органах влади [11]. Однак, і цей тип міжсекторальної взаємодії був нетривалим.

З 2014 р. внаслідок подій Революції Гідності до взаємодії бізнесу і влади дедалі активніше долучається громадський сектор. Зросла роль громадської підтримки політичних рішень, тому нормою політичних комунікацій стали звернення громадськості, апеляція до народу. До цього часу громадські організації долучались лише формально і показово, створювались «кишенькові» організації, що, переважно, не мали впливу і не віддзеркалювали інтереси громадян. Сучасні громадські ініціативи вдало та ефективно компенсують неспроможність держави у певних напрямках діяльності, самостійно реалізують різні проекти. Тому влада часто використовує популістську риторіку.

Загалом протягом всього пострадянського періоду державно-приватна міжсекторальна взаємодія здійснювалась у неформальних формах. Вплив бізнесових кіл на ухвалення рішень був прихованим, закритим від громадськості. Наприклад, відомі випадки фінансування виборчих кампаній певних політичних сил або пряма купівля місць у партійному списку бізнесменами не лише для реалізації своїх політичних амбіцій, але й для просування економічно доцільних і вигідних їм рішень. Лобіювання інтересів бізнесу реалізувалось у неконвенційних формах (хабарництво, підкуп, шантаж). Потреби малого і середнього бізнесу не були репрезентовані. Ці факти свідчать про відсутність належної інституціоналізації приватно-державних відносин. Нормативна регламентація взаємодії влади і бізнесу у законі «Про державно-приватне партнерство» [12] виявилася надто вузькою й недостатньою, оскільки чітко не

регламентує можливості співпраці, зокрема участі у розробці профільних законопроектів, реалізації соціальних програм тощо.

Водночас, попри неформальний характер взаємодії влади та бізнесу, позитивним вважаємо відсутність явного домінування у цій взаємодії, плюралізм і конкурентний характер. За умови залучення громадського сектору для забезпечення балансу інтересів, тенденція трансформації міжсекторальної взаємодії до цивілізованих форм соціального партнерства видається цілком реальною.

Окремої уваги потребує характер взаємодії влади та бізнесу в умовах повномасштабного вторгнення. Вочевидь, всі сектори суспільства зазнали безпрецедентних втрат. Зокрема, збитки малого та середнього бізнесу обчислюються у 83 млрд. доларів США [13].

Проте, попри невтішні прогнози, повного обвалу економіки в Україні не відбулося. Через 2,5 роки від початку повномасштабної війни спостерігалось зростання кількості нових компаній. У середньому реєструвалося 25000 бізнес організацій у місяць [13]. Приватний сектор продемонстрував високий рівень адаптивності до викликів, здійснивши зокрема релокацію (переїзд у безпечніші регіони), перекваліфікацію (для прикладу, виробництво товарів і послуг для військового або енергетичного сектору, збільшення імпорту, залучення грантів на виробництво).

Надзвичайно великою у цих процесах є роль громадських організацій, зокрема й міжнародних. Такою є підтримка ветеранського бізнесу за програмами «Варто» від Українського ветеранського фонду, «Власна справа» тощо.

Окремо варто відзначити заходи зі створення сприятливого інвестиційного клімату завдяки інвестиційній мапі України від Європейської бізнес-асоціації (ЕВА) та асоціації Global Business for Ukraine (GB4U) спільно з Ukraine Invest. І це лише кілька прикладів проектів, які вже зараз сприяють пошуку бізнес партнерів для роботи в Україні.

Стимулом для бізнесу стало також пільгове кредитування «Доступні кредити 5-7-9%». До ефективних фінансових механізмів громадської підтримки бізнесу відносять також розподіли кредитних ризиків, донорської допомоги, страхування воєнних ризиків. Ці програми реалізувались за підтримки міжнародних організацій, зокрема Міжнародної фінансової корпорації (IFS), Європейського банку реконструкції і розвитку, Європейського інвестиційного банку, державного банку Уряду Німеччини, Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) [13].

Надзвичайно цікавою формою міжсекторальної взаємодії є можливість профінансувати підприємців-ветеранів шляхом купівлі облігацій. Ця ініціатива пропонує взаємовигідні умови і реалізується за підтримки громадської організації

«Асоціація підприємців-ветеранів АТО» та фінансової компанії «К 2000».

При цьому і державний сектор спрямовує зусилля на підтримку українських підприємств. Зокрема, було введено пільгове оподаткування бізнесу, на певний період скасовано мито і ПДВ на весь імпорт, запроваджена урядова грантова програма «єРобота», внесені зміни до Податкового кодексу та було надано можливість бізнесу платити лише 2 відсотки податку від доходу, також були заборонені податкові перевірки, призупинено сплату акцизів [14].

Отже, в умовах повномасштабного вторгнення РФ на територію України з об'єктивних причин ускладнилось становище малого і середнього бізнесу. Однак, відкрились можливості для трансформації приватного сектору, а також зміцнення представників громадянського суспільства. Нині актуалізується твердження В. Литвина про «посилення суспільних рухів і неурядових організацій, довіра до яких зростає пропорційно втраті підтримки політичних партій. Молоді та вмотивовані активісти саме через ці структури дедалі частіше формують нову когорту лідерів» [15, с. 6].

Загалом досягнення рівноправних і взаємовигідних стосунків видається можливим за умови завершення інституціоналізації еліт. Поточне лідерство в Україні має ситуативний або ж формальний характер. Як державна, так і бізнесова еліта не має почуття соціальної відповідальності, відсутні усталені механізми відкритої взаємодії, зрозумілої для всіх складових еліти та громадськості. Для забезпечення ефективної міжсекторальної взаємодії доцільним видається підвищення якості політичного лідерства на етичних засадах, досягнення консенсусу державної та економічної еліти щодо базових цінностей суспільно-політичного життя та національної ідеї. Більш формальними та транспарентними мають стати процедури відбору еліт та управлінської діяльності.

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Таким чином, у пострадянських політичних системах склалась неопатримоніальна модель міжсекторальної взаємодії, змістом якої є фактичне злиття державної та економічної еліти. Вона ґрунтується на неформаль-

них клієнтелістських відносинах, що призводить до використання влади для реалізації вузько корпоративних інтересів в обмін на фінансову підтримку з боку олігархів, закриває можливості для впливу на політичні рішення середнього класу, перешкоджає завершенню демократизації політичної системи. Однак, історія політичного розвитку незалежної України унаочнює наявність конкуренції між олігархічними групами, нездатність однієї клієнтели чи політичної сили встановити монопольний контроль над політичними процесами. Це є свідченням обмеженого плюралізму, що має тенденцію до поступового розширення числа акторів державно-приватного партнерства, зокрема й залучення громадського сектору до реалізації політики.

Аргументом щодо руху українського суспільства до консолідації та соціального партнерства є специфіка взаємодії влади та бізнесу в умовах гібридної та повномасштабної війни. Критичні моменти вітчизняного державотворення продемонстрували здатність всіх сторін мобілізувати ресурси для виживання системи загалом і досягнення спільних цілей і навіть вигоди від консолідованих зусиль.

Нині подальшої трансформації зазнає як структура приватного сектору, так і роль громадянського суспільства у міжсекторальній співпраці. Останнє демонструє спроможність не лише бути отримувачем ресурсів, але й їх акумулювати, виступати донором. Це відкриває перспективи формування нових центрів впливу, зміцнення громадського сектору, посилення політичного плюралізму.

Отже, подальшого дослідження потребує механізм забезпечення автономної та консолідованої взаємодії владного та бізнесового секторів суспільства в умовах повоєнної відбудови та євроінтеграції. Його складовими є чітке розмежування функцій та завдань державного та економічного секторів, інституціоналізації їхньої співпраці, удосконалення нормативно-правової бази щодо каналів міжсекторальної взаємодії, критеріїв добору та ротації еліт, розширення представництва інтересів малого та середнього бізнесу, поглиблення партнерства з громадським сектором.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гапак Н. М., Бойко Я. М. Міжсекторне партнерство «місцева влада – бізнес» у територіальних громадах: емпіричний аналіз. *Приазовський економічний вісник*. Запоріжжя : КПУ, 2021. № 6(29) С. 59-66.
2. Петухов А. Ю. Адміністративно-правові форми взаємодії між владою та бізнесом в Україні. *Європейські перспективи*. 2019. № 1. С. 231–238.
3. Дорош Л., Івасечко О. Непотизм як політико-правова проблема українського державотворення. *Humanitarian vision*. 2015. Vol. 1, Num. 1. С. 13-20.
4. Фісун О. Неформальні інститути та неопатримоніальна демократія в Україні. *Агора*. 2016. № 17. С. 9–13.
5. Minakov M. Development and Dystopia. History of Post-Soviet Ukraine and Eastern Europe. Stuttgart: ibidem. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323757965_Development_and_Dystopia_Studies_in_Post-Soviet_Ukraine_and_Eastern_Europe

6. Медвідь Ф., Гордієнко М. Феномен «помаранчевої революції» в контексті розбудови громадянського суспільства. *Політичний менеджмент*. 2006. № 1. С. 44-55.
7. Батенко Т. Королі СНД: Портрети дванадцяти президентів. Львів: Кальварія; Дзига: Радіо ініціатива «Нова хвиля», 2000. 213, [2] с.
8. Телешун Я. С. Клієнтелізм як складова функціонування фінансово-політичних груп. *Політичне життя*. 2017. № 3. С. 79–83.
9. Expanding Freedom and Democracy / Freedom House. URL: <https://freedomhouse.org/issues>
10. Олійник О. Актуальні проблеми кадрового добору політико-управлінської еліти в Україні: теоретичний аспект. *Демократичне врядування* : науковий вісник. 2014. Вип. 14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeVr_2014_14_6
11. Ніколаєнко Т. Парламентський непомізм. Родинні підряди штурмують Раду. URL: http://www.pravda.com.ua/articles/2012/09/11/6972487/view_print/
12. Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 3.09.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>
13. Український бізнес під час війни: реальна аналітика та перспективи на майбутнє у 2024 році. 30.10.2023. URL: <https://finstream.ua/ukrayinskyj-biznes-pid-chas-vijny-analityka/>
14. Жирій К. Час для роботи: як відновлювався та адаптувався український бізнес за рік війни 22.02.2023. УНІАН. URL: <https://www.unian.ua/economics/finance/chas-dlya-roboti-yak-vidnovlyuvavsya-ta-adaptuvavsya-ukrajinskiy-biznes-za-rik-viyeni-12154170.html>
15. Литвин В. Політичне лідерство: теорії і реалії сучасного світу. *Наукові записки*. 2017. № 5-6 (91-92). С. 4-55.